

KOVÁCS ILONA

A messianizmus Victor Hugo életművében

I. Közéleti pályája, magánélete és politikai eszméi

Victor Hugo (1802-1885): univerzális zseni, „elemi természeti erő”, Nemes Nagy Ágnes találó kifejezését idézve: költő, regényíró, színdarabíró, aktív politikai személyiség. Sokfelé ágazó tevékenységeit nehezen kibontható titkos szálak szövik össze, amelyeket nem könnyű feltárni. Az ő esetében, mivel fontos közéleti szerepet is játszott, életrajza az egyik támpont. Élete szinte az egész XIX. századon áthúzódik: „Két éves volt a század” – írja hasonló című versében születésének évéről, és hatalmas életereje és teremtő ihlete nem hagyta cserben egészen 83 éves korában bekövetkezett haláláig. Életművében még esszék, politikai írások, úti beszámolók és önéletrajzi jegyzetek is megtalálhatók a nagy regényeken, drámákon és a hatalmas terjedelmű és jelentőségű verseken kívül. Mivel nagy hatású közéleti személyiség is volt, érdemes legelőször gondolkodásának politikai pályafutását döntően meghatározó alapjait és történeti változásait nyomon követni.

Politikai eszméinek fejlődése

Jelentős ívet írt le politikai meggyőződéseiben a royalizmustól a republikánus eszmék gondolatvilágáig, amelyek mellett azután végig kitartott. Élete, költészete és közéleti működése szoros összefüggésben haladt, egyiket a másikra vonatkoztatva lehet rekonstruálni ezt a hosszú folyamatot: a fejlődés ívét a royalista eszméktől a republikánus meggyőződésig. Ő maga lotharingiai és breton vér kereszteződéséből vezeti le ellentmondásos egyéniségét. Mivel anyai ágon royalista családi hagyományokhoz kötődött – szemben apja forradalmi elkötelezettségével –, ez lett politikai gondolkodásának a kiindulópontja. Amikor a család kettészakadt, és anyja egyedül nevelte tovább három fiát új élettársával, egy tábornokkal, ez a hatás tovább erősödött. A Restauráció alatt ilyen szellemben kezdte el irodalmi és politikai pályafutását, amelyben romantikus eszményeket követett, elsősorban Chateaubriand nyomán, akit kezdőként példaképének tekintett. Naplójában olvasni azt a híres formulát, amellyel elszántan leszögezi: „Vagy Chateaubriand legyek, vagy semmi...”. Költői pályája kezdetén ünnepélyes hangvételű ódákat írt, többek között Károly királlyá szentelésekor, majd 1827-ben a Diadoszlophoz, mindegyikben monarchista hűségét tanúsítva. A siker nem is maradt el: 23 évesen (1825) a Becsületrend lovagja lett és királyi kegydíjat kapott. Politikai nézeteitől függetlenül már egészen fiatalon elkötelezte magát a halálbüntetés elleni harcnak: az *Egy halálraítélt utolsó napja* (1829) című kisregénye első és rögtön nagy hatású kifejezése a kivégzésekkel szemben érzett gyűlöletének. 1830-ban már a „rend és szabadság szép forradalmának híve”, amely az ő szemében „a szellem hatalmának győzelme a világi hatalom felett”. Újabb ódáiban már a franciaországi forradalmaknak, majd később, 1831-ben a júliusi forradalom áldozatainak és halottainak állít emléket. A cenzúrával való viaskodása is korán

kezdődik *A király mulat* című színdarabjával (1832), amelyben már erősen bírálja a királyi önkényt, és amelyet a bemutató másnapján betiltottak. Új politikai elvei értelmében ekkor visszautasította mindazokat az előnyöket, amelyeket addig élvezett a Restauráció alatt. 1841-ben a Francia Akadémia tagjai, a „halhatatlanok” közé választották, ami rendkívüli kitüntetésnek számított, ráadásul ilyen fiatalon, de székfoglalójában ekkor is, a költészet és a politika viszonyáról szólva, a költő függetlenségét hangsúlyozta a politikai hatalommal szemben. Lajos Fülöp rendszeréhez kezdetben nagy reményeket fűzött, és 1845-ben, amikor az ország pairjei közé választották, jó lelkiismerettel esküdött fel az új rendszerre. Számos politikai beszédében jó ügyeket próbált szolgálni, és minden fórumon kitartóan harcolt legfontosabb szívügyéért, a halálbüntetés eltörléséért. Mint Franciaország pairje igyekezett a nép, a még mindig alsóbbrendűnek tekintett társadalmi osztályok sorsán segíteni, küzdött pl. nyugdíjas otthonokért, emberibb munkakörülményekért a munkások számára, a politikai száműzetés eltörléséért, amely ekkor még a Bonaparte-családra is vonatkozott, és kijelentette, hogy „én a száműzöttek és üldözöttek pártján állok”. 1848-ban a februári forradalom idején még távolságot tartott a republikánus eszmékkel szemben, és a régensséget támogatta mint államformát, egyben elutasította a számára felajánlott közfunkciókat. Elméletben két típusú köztársasági elképzelést mérlegelt: egyfelől a „vörös” köztársaságot, amely tönkretenné a társadalom alapvető értékeit, az egyént és a családot, másfelől pedig az Eszmények köztársaságát, „amely egyesítené az összes franciát már most, és az összes népet egyszer majd a jövőben, a demokratikus alapelveket követve”. Ebben az ideálban már könnyű felismerni a számára oly kedves „Európai Egyesült Államok” eszméjét, amelyet lelkesen képviselt, többek között azzal is, hogy kéziratait egy később megalapítandó Nemzeti Könyvtárra hagyta örökül. A forradalmak és megtorlások idején próbált a vérontás ellen fellépni, de nem volt hatalma sem ekkor, sem később, a párizsi Kommün idején (1871), megfékezni a szemben álló felek közti bosszúállást. Louis Bonaparte puccsa (1851. december), majd a Második Császárság kikiáltása után az ellenállók mellé állt, ő adta egyik beszédében a császárnak (1852–1870) a „kis Napóleon” gúnynevet. Azonban nemcsak csalódnia kellett a munkásokban és a lázadókban, akik nem támogatták a republikánus eszméket, de veszélybe is került. A rá váró megtorlások elől hamis útlevéllal Brüsszelbe menekült, eszményeiért életét kockáztatva. Ettől kezdve külföldről folytatta politikai harcait, kijelentve, hogy majd csak akkor tér vissza Franciaországba, amikor „a szabadság is visszatér oda”. Ekkor kezdődött tizenkilenc évig tartó száműzetése, amely nem szakította félbe sem közéleti, sem művészi pályáját.

Az emigrációban azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy könyveivel és röpirataival (pl. a *Kis Napóleon* című, rendkívül éles hangú politikai pamfletjével (1852), vagy az *Egy politikai gaztett története*, végül csak később, 1877-ben kiadott művével) harcoljon a hatalmat birtokló III. Napóleon ellen. Előbb Jersey szigetén élt, ott írta a *Fenyítések* című verskötetét (*Châtiments*, 1853), amelyben szintén támadta a Második Császárságot. Újabb üldözések miatt távolabb, de egy ugyancsak Angliához tartozó szigetre, Guernseyre költözött, és 1859-ben, amikor a császár amnesztiát hirdetett, ő azon kevesek közé tartozott, akik nem alkudtak meg vele. A száműzetés nehéz éveit adta ki a *Szemlélődések* (*Contemplations*, 1856), és *Az évszázadok legendája* (*La légende des siècles*, 1859) című versesköteteit, valamint a *Nyomorultakat* (1862). Közben sokat utazott, úti beszámolóiban örökölte meg élményeit. Visszatérése Franciaországba (1870) valóságos diadalmenet volt, amelyről azt írta, hogy ez a nap kárpótolta a száműzetéséért: „egyetlen óra alatt tizenkilenc év száműzetésért kárpótoltak”.

A lelkes fogadtatás ugyan nagyon jól esett neki, és továbbra is részt vett a közéletben, illetve röpiratokat közölt, de a politikától 1871-ben visszavonult. A Kommünnel ugyan rokonszenvezett, de csak magánemberként harcolt az embertelenség ellen. Összességében elmondható, hogy igen aktív közéleti tevékenysége csalódást jelentett számára, és utolsó éveit a művészetnek szentelte.

Nyilvánosság és magánélet

A minden szférára jellemző kettősségek, sőt sokszoros ellentmondások legjobban talán magánéletét jellemzik. Ezen a téren radikálisan szétválasztotta a nyilvánosságot és titkos vagy félhivatalos szerelmi kapcsolatokból egész hálót vont családi élete köré. Egy rövid áttekintésben megpróbálom felvázolni azt a végeredményben visszaszűkült életmódot, amely ellenállhatatlanul vonzotta az élvezetek felé, miközben az erényesség látszatát is sikerült fenntartania.

A gyerekkori jó pajtásával, Adèle Foucher-val három és fél évi jegyesség után igen korán (1822) kötött házassága a kedvező előjelek ellenére hamar megromlott. Öt gyermekük közül három meghalt, és további súlyos csapásként az egyik lány (Adèle) súlyos elmebajjal küzdött egész életében, majd apja halála után elzárva, elme- gyógyintézetben fejezte be életét. Hugo tehát nem tudta vágyait a család keretein belül kiélni, és igen hamar házasságon kívüli viszonyokat létesített. Ezek közül a Juliette Drouet-hoz (1806–1883), egy színésznőhöz kötődő kapcsolata bizonyult a legtartósabbnak. Közel ötven évig éltek félhivatalos, de jogilag nem szentesített házasságban, amely olyan köztudott volt, hogy szeretője a száműzetésbe is elkísérte őt, bár nem éltek soha egy fedél alatt. Hosszú utazásokat is tettek egy időben évente, és ezekről Hugo rendszeresen készített és publikált úti jegyzetekben számolt be.

1833-ban ismerkedtek meg, amikor a pályakezdő színésznő Hugo egyik darabjában játszott egy kisebb szerepet, és találkozásuk egy nagy szerelem kezdetét, egyben a színészi pálya végét jelentette Juliette számára. A költő úgy érezte, benne találta meg „az örök nő” megtestesítőjét, és attól kezdve nem engedte többet játszani, ő gondoskodott róla. Juliette Drouet közel 22000 fennmaradt levele bizonyítja a meghitt élettársi viszonyt, amely rendszeres közös sétákban, utazásokban, sűrű levélváltásokban is formát öltött. Az is tudható, hogy ezzel a találkozással egy időben az Hugo-házaspár közös megegyezéssel megszüntette a valóságos együttélést, és a feleség is többé-kevésbé nyíltan udvarlót kezdett tartani. Az agglégény Sainte-Beuve, a kor egyik legismertebb irodalmi kritikusa házibarát lett az Hugo-házban, és ezt senki nem titkolta. A költő azonban a házasságon kívüli tartós viszonyt sem bírta sokáig hűtlenkedés nélkül, és futó kalandok mellett egy újabb szeretőt is tartott: Juliette Drouet-t hét éven át csalta egy írónővel, Léonie Biard-ral. A házasságtörések újabb fordulatát egy nyilvános botrány széles körben tudatta a nyilvánossággal. Egy garnizállóban a rendőrségi rajtaütés során igazoltatták őket, és furcsa, de a korszak társadalmi képmutatására jellemző módon a nőt letartóztatták és több hónapig fogva tartották, Hugo-t viszont, aki ekkor már Franciaország pairje volt, tehát mentelmi jog védte, nem bántották. A botrány érdekes módon a presztízsének sem ártott, sőt, újabb meglepő fordulatként a felesége nyíltan szolidaritást vállalt a meghurcolt nővel, aki ettől kezdve állandó vendége lett az Hugo-háznak. A kölcsönös vonzalomról újabb terjedelmes levelezés tanúskodik, akárcsak Hugo többi baráti és szerelmi viszonyáról. Tudható az is, hogy Léonie Biard a *Szemléldések* című kötet műzsjája, akit a feleség és a szerető így is elfogadott. A valóban futó kalandok és udvarlások közül már csak egyet idéznék, az Alice Ozy nevű kurtizán körüli legyeskedést, akinél Victor Hugo vetélytársa egyik fia, Charles lett. Ezúttal a fiú diadalmaskodott az apjával szemben, és több évig

nyíltan „együtt élt” az álnéven színpadi karriert is befutó, híres „félvilági” nővel. A hölgy szépségének sokan hódoltak a művészvilágban olyanok, akik meg is örökítették: több rajz, metszet és festmény készült róla, olyan kiváló művészekről, mint Théodore Chassériau vagy Gustave Doré.

Újabb példák nélkül is meggyőző állítás talán ezek után, hogy a tizenegy év után formális-sá váló törvényes házasság mellett kialakult egy egész háló, amely félig titkos szerelmi viszonyokkal fonta körül az Hugo-házaspárt.

Libertinizmus

A konkrét tényeken túlmutatóan érdemes itt kitekinteni arra a filozófiai síkra, amely egyrészt felidézi a XVIII. századi libertinus filozófia alapelveit, az ún. szabadosság elméletét, másfelől meg is cáfolja annak alapelveit Victor Hugo szerelmi életében. Ő maga jól ismerte és részben gyakorolta is ezt a doktrínát, amely a ráció ellenőrzését hirdeti a szenvedélyek felett, és azt követeli, hogy a szerelmi viszonyok maradjanak meg futó testi kapcsolatnak, ne fejlődjenek tartós, intenzív szerelemmé. A család fogalma és a hűség merőben idegen minden szabados gondolatától, ahogyan ezt a libertinus irodalom egyik remekművében, Laclós *Veszedelemes viszonyok* c. levélregényében (1782) a főhősök, Valmont vikomt és Merteuil márkiné kifejtik.

A XIX. század képmutatóan viszonyult ehhez az irányzathoz: elhallgatta tevékenységüket és nem adta ki hivatalosan a legjelentősebb alkotók (Sade, Laclós, Claude Crébillon vagy Vivant Denon) műveit, legfeljebb titokban lehetett terjeszteni a szabadosok eszméit és könyveit. Csak a legkiválóbb gondolkodók és alkotók (köztük Baudelaire, Flaubert és a Goncourt-fivérek) ismerték és értékelték a libertinusokat ebben a korszakban. Az egész irányzatot, Sade márkival az élen, csak a XX. század elején fedezték fel újra, akkor lett egyszeriben a szürrealisták bálványja, Guillaume Apollinaire „A szerelem mesterei” című könyvsorozatának köszönhetően. A költő kitűnő filológus és könyvkiadó is volt egy személyben, és a fenti sorozatban alapos bevezetővel egy antológiát szerkesztett a márki különböző szövegeiből (1909), több műből természetesen csak részleteket közölve. Apollinaire rendkívül nagyra értékelte Sade műveit és filozófiáját, és valóságos reneszánszt vezetett be, amely végre oda vezetett, hogy 1947-től kezdve egy bátor kiadó, a cenzúra komoly támadását is kiprokoválva belevágott a teljes mű több évtizedig tartó közzétételébe. A XIX. század képmutató erkölcséből nemcsak az következett, hogy a megelőző század közismert, nagy libertinus íróinak és gondolkodóinak a műveit nem adták ki, és még egy századot kellett várni „hivatalos” újra felfedezésükig és megjelenésükig, hanem hogy ezzel egy időben folytatódhatott a libertinus, illetve az erotikus, sőt pornográf művek titkos terjesztése. Ezzel szemben a prostitúció létezését, sőt hétköznapiját és ünnepeit bemutató korabeli művek a század vége felé már megjelenhettek. Számos mű örökíti meg az irodalomban és a képzőművészetben a XIX. század második felében a szexuális élet különböző rétegeit és formáit az utcalányoktól a félvilági hölgyeken át egészen a bohém világ híres és elismert kurtizánjaiig. A kor legkülönbözőbb művészeti ágaiban, ideértve a fényképészet hőskorát is, egész vonulatot találni, amely a libertinus (ateista) irányzattól kezdve a nyíltan pornográf rajzokig-metszetig vagy festményekig ábrázolja ezt a félvilágot, amely gyakran alvilági körökkel is érintkezik.

Victor Hugo, akárcsak híres kortársai az irodalomban (pl. Balzac, Baudelaire és sokan mások) jól ismerték a szabadosságot, és magánéletükben sok formáját gyakorolták, egészen a bordélyházak látogatásáig. Hugo tehát e téren nem kivétel, abban azonban igen, hogy a

libertinizmus szabályait időnként megtartja, máskor azonban megtöri, pl. amikor házasságtörő kalandjai közül az egyiket szabályos élettársi viszonyra alakítja (Juliette Drouet), majd újabb házasságtöréssel és abból kinövő szenvedélyes szerelemmel tetézi (Léonie Biard). Az, hogy miközben állandó házasságtöréseket enged meg magának, „hivatalosan” fenntartja a rendezett polgári élet látszatát, állandó képmutatást jelent, de minden cinizmus nélkül. Ugyanis nincs okunk kételkedni, hogy őszintén szerette gyermekeit és feleségét, bár az utóbbit boldogtalanná tette. Ez a sok magánéleti visszásság a megváltói, messianisztikus törekvésekkel sem egyeztethető össze, mint erre később visszatérünk majd. Hugo zsenije erkölcsileg, és nemcsak a nyárspolgári erkölcsöt figyelembe véve, jogosan kárhózzatható, művei azonban minden ilyen kifogást felülírnak. El kell ismerni tehát, hogy bár a hűséget következetesen kirekesztette a magánéletéből, és műveit, elsősorban szerelmes verseit, változó múzsákhoz intézte, ugyanakkor a családi élet szépségei és az erények is ihletforrást jelentettek a számára.

Ennek értelmében verskötetei részint erényes témákat dolgoznak fel, mint pl. a korai ódák, *A Lélek hangjai (Les Voix intérieures, 1837)* vagy *A nagyapáság művészete (1866)* című kötetek. Pikáns vagy libertinus verseket másutt, elsősorban az *Utcai és erdei dalok (Les chansons des rues et des bois, 1865)* című gyűjteményében találunk. A kötet *Jeanne-hoz* címzett verseiben sok olyan sikamlós kifejezés vagy célzás szerepel, amelyik kevésbé illik Hugo váteszi profiljába, talán az sem véletlen, hogy nincsenek lefordítva magyarra. A fészekből fejüket kidugó madarak képe Jeanne láttán vagy a padláson négykézlábra ereszkedő Arisztotelészen lovagló szerető felidézése, Szókratész sajátos szerelmi ízlésének emlegetése igazán nem szorul magyarázatra, de hedonista életfilozófiáját a költő az elvek szintjén is kifejti. Az ókori minták nyomán elveti a tudósok remete módra megszerzett tudását és új bölcsességet hirdet: aszkéta élet helyett rózsakertben, énekelve, nők csókjait élvezve-izelve képzelet el a „vidám tudást”. Dicséri a grizetteket, a velük megosztott ágyban születő hajnali gondolatokat, sőt egy helyütt még azt is megengedi, hogy az utcán felszedett lányok egy Bacon-kötet kitépelt lapjából cigarettát sodorjanak. Nosztalgiát érez az elmúlt korok és a hiábavalóságokban töltött ifjúkor után, amelyet tengerparti magányában felidéz. Két nyár termése a kötet, és virágnyelven énekl meg az élvezeteket, különböző lányok szépségét részletezve és a szabadságot dicsőítve a testi szerelemben is. Csak kiegészítésként jegyzem meg, hogy az arányokat tekintve természetesen a fajsúlyos, nagy történelmi, politikai, filozófiai és vallási témákat feldolgozó költemények uralják a költő életművét, olyanok mint a *Századok legendája* (egymást követő kötetei 1859, 1862 és 1883-ban jelentek meg), vagy a *Rettenetes év (1872)*. A szabados versek inkább színlíratot jelentenek a tablón, de megírásuk és hangvételük fontos alkotórésze a nagy egésznek.

Erotika Hugo vizuális műveiben

Mivel a hatalmas életmű nem ismer korlátokat a műfajok terén, és az „Óceán-ember” festőként, rajzolóként, sőt fotográfusként is jelentős, az erotika más szinteken is megjelenik a műveiben. Igaz, hogy a versek és a posztumusz kiadású naplók (*Amit láttam, 1887, 1900*) csak rendkívül finom, burkolt utalásokat tartalmaznak a szerelmi életre, a vizuális művészetek terén sokkal távolabb vonta meg a határt. A jelenleg múzeumként működő egykori párizsi Victor Hugo-házban egy egész kiállítást (*Eros Hugo*) szenteltek erotikus rajzainak és metszeteinek, a korabeli erotikus, sőt helyenként kifejezetten pornó művek kontextusában.

A bordélyházi jeleneteket ábrázoló pornó metszetek közül csak néhányat idéznék fel, pl. a viszonylag ismert Paul Gavarni (1804–1866) rajzait és metszeteit. Piroslámpás házak szalon-

ja, örömlányok, kikapós férfiak, elszabadult „galopp” az Operabálon, csupa olyan téma, amelyet nagy előszeretettel ábrázolt. Egy névtelen szerző (talán Achille Devéria) metszetén egy George kisasszony nevű prostituált lovagol meztelenül Napóleon hátán, és a téma egész pornográf metszet-sorozaton át variálódik, *Erotikus Napóleon* címmel. Constantin Guys (1802–1892) szintén szabados bálákat és félvilági hölgyeket rajzolt, de sokkal finomabb modorban. Az egyik legérdekesebb figura az erotikus illusztrációk, rajzok és metszetek terén Félicien Rops belga művész (1833–1898), aki *Pornokratész* (1879) című szériájával jól példázza – méghozzá magas művészi szinten – a századvég sikamlós stílusát. Ő az, akinél a filozófiai háttér is fajsúlyos, sőt ateista, szentségtelen témákat is ábrázol, és ezzel a libertinus szerelem-felfogás folytatójának és továbbvivőjének tekinthető. Ilyen a *Szent Teréz mint filozófus* vagy a *Szent Antal megkísértése*, ahol kacér meztelen nőt ábrázol a keresztfán Krisztus helyén. A szobrászatban Rodin kínálkozik kiemelkedő példaként az egymásba fonódó meztelen testek márványba faragására, elég talán csak *A csók* című híres márványszobrára vagy erotikus rajzaira utalni. Igaz, hogy ő nem a szigorúan libertinus felfogás képviselője, hanem a vágy ihletett mestere, de mindenképpen az erotikus művészet egyik csúcsa.

Victor Hugo tollrajzai és festményei szintén sok sikamlós témát ábrázolnak, de mindig a jó ízlés keretei között maradvá. Ő inkább a sejtetés, mint a megmutatás mestere a festészetben és a grafikában. Nagyon szépek a kacér nőket megörökítő rajzai, köztük egy tollrajza, amely *A bundája alatt meztelen nő* címet viseli. Egy szép hölgy úgy csúsztatja le a válláról és nyitja szét drága szőrmebundáját, hogy a néző képzelete könnyedén akttá egészíthesse ki a képet. Félig meztelen nőket ábrázoló rajzai is sokat sejtetnek, akár csak az *Akt hátulsó nézetben* vagy a *Sub clara nuda lucerna rajzán* hátulnézetben látható meztelen női test, vagy a részleges meztelenség különböző változataival kísérletező képek.

II. Vallás és egyház, krisztusi regényalakok

Imádság és evilági megváltás

A korábbiakkal részben ellentétben, mégis az életmű egyik vezérfonalának tekinthető a messianizmus. Mivel a prófétai elhivatottság hirdetése és az áldozatvállalás szorosan kötődik a valláshoz, a kereszténységhez, megkerülhetetlen, hogy tanulmányozzuk Hugo valláshoz való viszonyát. Ahogy mindenben, itt is nyilvánvaló kettősség jellemzi: radikális anti-klerikalizmusa őszinte, mélyen gyökerező istenhittel párosult. Ateista neveltetése ellenére a transzcendencia élménye és lelki életének fejlődése egyéni Krisztus-alakot és személyes istenképet teremtett nála. Találékosan és tömörebben nehéz megfogalmazni ezt az ambivalenciát, mint ahogy ő tette: „Isten mellett, papjai ellen”.

A klérushoz és a hithez való viszonya ennek megfelelően élesen szétvált, ő maga is radikálisan szembeállította a kettőt, és harcos antiklerikalizmusa mellett a kezdetektől következetesen kitartott. Ezen a téren is gyermekkorában kapott erős indíttatást a szüleitől, akik ateisták voltak. Később, már ifjú fejjel tapasztalta meg a hitet, és hamar összekötötte megváltást kereső törekvéseivel, a szegénység iránti részvétével. A szilárd hithez vezető útja azonban hosszú volt, sok megpróbáltatáson át vezetett, miután neveltetése egyértelműen az ellentétes irányba indította el. Szülei nem kötöttek egyházi házasságot, apja egy szabadkőműves páholy tagja volt, és három gyermekük közül csak a legelső, Ábelt keresztelte meg egy vallásos rokon. Hugo neveltetésében tíz éves korától mégis szerepet játszottak a papok: egy, az

oratoriánus rendből kilépett pap foglalkozott vele és irányította sokáig a tanulmányaiban. Tíz évvel később, 1822-ben, vagyis igen korán kötött házassága a vele közel egykorú gyermekkori pajtásával, aki hívő volt, némileg módosított álláspontján: gyermekeiket közös meggyezéssel vallásos (katolikus) nevelésben részesítették. Az egymást követő nagy megrázkódtatások, öt gyermekének tragikus sorsa közelebb vitte a valláshoz és a hithez. Első fia korai halála (1823), akit három hónapos korában vesztett el, mélyen megrendítette, és a család nyomására beleegyezett ugyan a vallásos temetésbe, de azt legidősebb fivére rendezte meg, az egyetlen megkeresztelt fiú a testvérei között. Öt évvel később apja halt meg, majd legkedvesebb lánya, Léopoldine, aki házasságkötése (1844) után nem sokkal férjével együtt vízbe fulladt. Jóval később másik két fiát is elvesztette (1871-ben és 72-ben), őket már egyházi szertartás nélkül temettette el. A házaspár egyetlen megmaradt gyermeke, Adèle ugyan túlélte szüleit, ő azonban súlyos elmebaja miatt okozott sok bánatot szüleinek. Egyéni sorsa tehát végig arra predesztinálta a költőt, hogy a vallásban keressen támaszt, de az Egyház intézményével soha nem tudott kibékülni. Istenbe vetett hite, a transzcendencia iránti érzékenysége, melyről vallásos versei tanúskodnak, mindvégig a lelkében gyökerezett, de sajátos egyéni formában, az imában fejeződött ki. Az egyházat, archaikus dogmaival és hierarchikus felépítésével mindvégig elavult, káros és bírálendő világi intézménynek tartotta, bár eleinte nyíltan nem támadta. Életrajzírói szerint 1849-ig royalistának és hívőnek lehet tekinteni, aki nem gyakorolta ugyan vallását egyházi keretekben, de istenhite mellett kitért és azt kifejezésre juttatta. 1850 után váltak az egyház elleni támadásai nyíltan ellenségessé, elsősorban a katolikus papoknak a nyomor és a munkások kilátástalan sorsával szemben tanúsított érzéketlensége miatt. Louis Bonaparte államcsínyje után, akit a Notre-Dame-ban ünnepélyes „Te Deum”-mal szenteltek fel, nem fékezte többé haragját a képmutató papok ellen, akik szerint a pénz hatalmát és a politikai zsarnokságot gátlástalanul kiszolgálják. Őszinte hite mellett számos tanúságtétel és írás bizonyítja, hogy gyakran megkísértették a babonák és a spiritizmus, a száműzetésben (Jersey szigetén, 1853-tól) rendszeresen tartott spiritiszta szeánszokat szűk baráti körében, nemcsak halott szeretteit, de irodalmi nagyságokat is megidézve. Azzal is próbálkozott, hogy a katolikus vallás mellett más kultúrák hitvilágát megismerje, olvasta a Koránt, és alaposan tájékozódott a keleti vallások felől. Kritikus szelleme azonban semmilyen tételes vallást nem tudott elfogadni, és megmaradt saját hite és Istennel való személyes kapcsolata, az imádság mellett.

Nemcsak mindennapos gyakorlata volt az imádkozás, de versei között is találni imákat, ilyen többek között a *Mindenkiért szóló imádság* (az *Őszi lombok* 1831-es kötetében), ahol magára véve a világ összes bűneit Jézushoz könyörög megváltásért. A dogmák közt a szeplőtelen fogantatás váltotta ki belőle a legnagyobb felháborodást, mert úgy találta, hogy ezzel a tétellel a vallás önellentmondásba kerül és önmaga alapjait semmisíti meg, mégis tiszteletben tartják. A költő itt filozófusként a logika fegyverét hívja segítségül a vakhit ellen, és harcba száll ellene. A *Torquemada* (1869) című verse a fanatizmus veszélyeit mutatja fel, a *Pápa* (amelyen 1854 és 1878 között folyamatosan dolgozott) viszont annak bizonyítéka, hogy mint sokan mások, ő is bízott IX. Pius pápában (1846–1878), remélve, hogy bölcsességével és jótekonyságával javít elődei mérlegén. Bizonyos értelemben a *Nyomorultak* című regény Myriel püspökéhez hasonló kivételt látott benne, bár a regényalaknak más élő személy volt a modellje. Az évtizedek során ugyan módosított ezen az álláspontján, de mindvégig megőrizte azt a reményét, hogy a kivételes személyiségek még az egyház kebelén belül is képesek jó csele-

kedeteket végrehajtani. Mégis, a csalódottság Isten hivatalos szolgálóiban jellemzően ahhoz vezetett, hogy keményen visszautasítsa az Isten és ember viszonyában megjelenő közvetítőt (Századok legendája, 1877). Vívódásai közepette ebben a kötetben egyenesen Istennek teszi fel azt a kérdést, vajon szabad-e papot hívatnia a sírjához, szolgálóinak a hangja eljut-e hozzá, hitelesen beszélnek-e a misztériumokról? A drámai kérdését követő sorokban azt a látomást írja le, hogy Isten nemet int válaszul. Utolsó éveiben egyre radikalizálódott a szemlélete, és Husz János sorsán, az inkvizíciók példáján keresztül újra nagy költeményben cáfolta, hogy az egyházak hasznosak lennének. Posztumusz versei közül a *Sátán bukása* (1886) és az *Isten* (1891) vita formájában ütközteti az ellentétes álláspontokat, anélkül hogy állást kívánna foglalni bármelyik vélemény mellett.

Ebben a szellemben egyértelműen kiállt mindig a laikus oktatás mellett, amelyben a szabadság és a szabad véleményalkotás egyik legfőbb zálogát látta, és a vallásszabadsághoz hasonló alapvető jognak tekintette. Az 1850-ben megalkotott közoktatási törvényt (az ún. Falloux-törvényt) azért bírálta, mert véleménye szerint – számos pozitív vonása mellett – túl nagy helyet biztosított a felekezeti oktatásnak. Nyilvánosan soha nem tett tanúbizonyságot a hitéről, sőt, egy népszámlálás során, a vallásra vonatkozó kérdésre kereken azt válaszolta, hogy „szabadgondolkodó”. Végrendelete poétikus formában összegzi ezt az egész életén végighúzó konfliktusos és ellentmondásos viszonyt és tesz hitet a kisemmizettek mellett: „50 ezer frankot adok a szegényeknek, azt kívánom, hogy az ő halottaskocsijukon vigyenek ki a temetőbe, egyetlen egyház se mondjon beszédet a sírom felett, egyetlen imát kérek minden lélektől, hiszek Istenben.” A költő végakarátát, amely egyben utolsó papírra vetett írása három nappal a halála előtt (1885. május 22.), a család tiszteletben tartotta, a Diadalív előtt megrendezett szertartás egyházi ceremónia nélkül zajlott le. Az egész nemzet gyászolta őt, és koporsóját a Panteonban helyezték el (május 31-én), de csak mint kivételesen jelentős művészt és nagy hatású közéleti személyiséget búcsúztatták el. A beszámolók szerint mégis akadt egy abbé, aki messziről követte a gyászmenetet és imát mondott érte, áldást és feloldozást kérve rá, mint hívőre és a szegények pártfogójára.

Krisztusi és démoni regényalakok

Természetesen őszinte istenhite nemcsak arra motiválta, hogy az áruló klérus ellen küzdjön és a szegények ügyét minden téren felkarolja, hanem arra is, hogy műveiben megteremtse az emberként önfeláldozó krisztusi alakokat, akik megmaradnak földi halandónak. Költészete mellett erre drámáiban és regényeiben többször kísérletet tett. A drámákban nem foglal el központi helyet ez a törekvése, bár több színmű központi alakja áldozza életét másokért. A *Királyasszony lovagjának* (*Ruy Blas*) főhőse a drámai csúcsponton saját élete árán menti meg a szerelmét viszonzó királynő becsületét. A *király mulat* hősnője, Blanche, szintén önként megy a halálba, hogy megmentse azt, aki elárulta őt. A regények mégis kedvezőbb lehetőségeket teremtenek az üdvtörténet laikus „újrairására”, olyan fikatív hősök megalkotására, akikben az evilági megváltás eszméje ölt testet. Ők akár egyszerű hívőként, akár történeti személyiségként, de semmiképpen sem csak Isten fiában keresik az üdvözülés útját, hanem saját boldogulásuk és boldogságuk árán „váltanak meg” másokat. Victor Hugo számára Krisztus kálváriája és az üdvtörténet az a modell, amelyet itt a földön meg kell valósítani. Több olyan emlékezetes regényalakot teremtett ebben a szellemben, aki az önfeláldozás útján menti meg mások boldogságát és életét. A hit és a vallások tehát nemcsak problémákat jelentettek az életében, hanem viaskodásai túlvilági élettel inspirálták művészi alkotásaiban is.

Az emberi megváltó és önfeláldozó hősök alakjához vezető út itt is hosszú volt: ezúttal kilenc regénye közül háromnak a legfontosabb szereplőit vizsgálom ebből a szempontból, a koncepció változásaira is figyelve. A művek megírása Hugo romantikus prózájának különböző állomásait jelenti, mert az elsőt fiatalon írta meg: *A párizsi Notre-Dame* (1830), a másik az érett regényíró fő műve: *A Nyomorultak* (1862), az utolsó pedig prózaírói pályája lezárásának tekinthető: *Kilencvenhárom* (1873).

Mindegyik regényben találunk áldozatokat és megmentőket, de érdekes fejlődési vonal figyelhető meg az áldozatok sorsában. Van, akiben szenvedélyei a gonoszúságot juttatják diadalra a papi eskü, a hit és az emberi jószág ellenében (*A párizsi Notre-Dame* Frollo figurája), másutt viszont nehéz küzdelmek árán, de a hős, Jean Valjean (*A Nyomorultakban*) eljut saját önzése legyőzéséig, és képes önfeláldozóan másokat megmenteni saját boldogsága árán.

A párizsi Notre-Dame romantikus főhősei közül a nyomorék harangozó és toronyőr, Quasimodo, illetve Esmeralda, a szép cigánylány, valódi áldozatok, akik elbuknak a féltékenységet követve gyilkossá váló pap gonoszúsága miatt. A mások megmentésére és megváltására való törekvés a regény cselekményszálaiban hol jóssággal párosul, hol pedig beleütközik a szenvedélyek és indulatok pusztító erejébe a sokszorosan tragikus végkifejlet felé haladva. A mozgó erők között a szerelem a leghatalmasabb, ez köti össze a három főhőst, és valamennyi szenvedélynek Esmeralda a gyújtópontja. A nyomorék Quasimodoban határtalan szerelem ébred a cigánylány iránt, akit a székesegyház védelmet nyújtó, szent területére menekít egy igazságtalan halálos ítélet és kivégzés elől. A szegény nyomorék szerelme ugyan beteljesületlen kell hogy maradjon, de szeretetté változva mindhalálig hűségesen kitart a lány mellett. Esmeralda azért kerül bajba, mert beleszeret egy délceg kapitányba, aki ugyan méltatlan az ő rajongására, de felkelti a boldogtalan vetélytárs, a felszentelt pap, Claude Frollo féltékenységet. Frollo a púpos Quasimodo nevelőapja, tehát egyszerre nemeslelkű megmentője a nyomorék fiúnak, akit valaha felnevelt és azóta is támogat, és halálos ellensége a lánynak. Quasimodo eldobja az életét, miután Esmeraldát kivégzik és végrehajtotta Frollon a saját halálos ítéletét: lellöki a székesegyház tornyából.

A romantikus regény cselekményét irányító véletlenek sorozatában megfigyelhető egy vezérfonal: a legyőzetlen emberi indulatok térítik halálos útra mindegyikük sorsát. Mindhárman meghalnak, de egyikük halála sem jelent feloldozást vagy menekülést, sőt még megnyugvást sem mások számára. Minden szereplő a saját démonaival küzd, és akár maga választja a halált, mint Quasimodo, akár nem, mint Esmeralda és Frollo, sehol sem jelenik meg a szeretet mint az üdvösséghez vezető, lemondásokat követelő, de lehetséges út.

A Nyomorultak viszont hatalmas változást jelent Hugo pályáján, hiszen több fontos alakja éppen a megváltó szeretet isteni erejét bizonyítja az emberek világában. Azt is felmutatja, hogy az indulatok és szenvedélyek, az önérdek és a felebaráti szeretet konfliktusaiban egyedül a jószág képes legyőzni az emberben rejlő démonokat. Ennek azonban olyan önzetlenség és lemondás az ára, amely a krisztusi példát követve megváltóvá emeli az emberek között azt, aki ilyen jótetre képes.

A regény a francia forradalom után, 1815-ben kezdődik és a XIX. század derekáig követi nyomon Jean Valjean sorsát a kilátástalan nyomortól a fegyencelep poklán és a szabad élet nehéz stációján át a halálig. A kálváriához és feltámadáshoz hasonlítható életút nagy mélységből indul, amelyből Jean Valjean nem tudna kiemelkedni az első, nemes céllal elkövetett bűne (éhező gyermekeknek lopott kenyeret) után, ha nem találkozna a megváltó jóssággal. Egy ki-

vételes ember, egy igaz keresztény püspök személyében találja meg a megmentőjét, aki elindítja a megtisztulás útján. A touloni fengyenctelepről szabadult szerencsétlent mindenki elutasítja, sem szállást, sem ennivalót nem kap egy Digne nevű városban, Franciaország déli vidékén, amíg Myriel úr, aki Bienvenu néven az egyházmegye püspöke, tárt karokkal nem fogadja a házában, és előkelő vendégnek kijáró tisztelettel vendégül nem látja. A pap alakjáról a regényíró előzetesen elmondja, hogy egyedülálló, magányos jelenség a saját egyházmegyéjében és az egyházban is: mindenét a szegényeknek adja, ajtaja éjjel-nappal nyitva áll, megjelenik mindenütt, ahol szükség van segítségre, vagyis Isten igazi szolgáját testesíti meg. Tudjuk, hogy a püspök alakját történelmi példát követve alkotta meg Hugo, és hogy modellje a francia forradalom egyik híres „vörös papja”, Meusnier abbé volt, alakja mégis írói alkotás. A regényben külön fejezet részletezi, hogy nem csupán egy létező ember jótetteit örökíti meg a fikcióban az író, hanem a papi hivatás olyan eszményi képviselőjét alkotta meg, aki a valóságos mintán túlmutatva azt állítja az olvasó elé, hogy milyennek kellene lennie a klérusnak, milyen egyházat és papokat képzel el egy eszményi világban. Ha ebből a szempontból gondoljuk újra a regényt, akkor a püspök alakja és Jean Valjean egész életútja a krisztusi üdvtörténet humanizálásának, emberi közegbe való transzponálásának tekinthető, amely előbb valási dimenzióban, majd attól elválva tárja az olvasó elé a szeretet erejét és hatalmát. A hit természetesen a főhős egyik fontos iránytűje, de a történet tanulsága mégis azt sugallja, hogy a részvét, a segíteni akarás, a jóság az emberek között is mindenható, képes feltámasztani, megmenteni és új életet teremteni. A cselekmény döntő fordulata az, amikor az éppen szabadult fegyenc nem tud ellenállni a kísértésnek, és a püspök egyetlen megmaradt vagyonát, az ezüst evőkészletet és gyertyatartókat reggel magával viszi. A rendőrök megtalálják a lopott kincseket és visszaviszik a püspök házába, hogy rábizonyítsák a bűntényt, de a pap megmenti őt, és azt állítja, hogy mindent ajándékba adott neki. Ezzel a jótettel végleg megváltja Jean Valjean lelkét, aki ettől kezdve egész életét a mások szolgálatának szenteli, és új névvel, új egyéniséggel „újjászületik”.

A bűnök eltörlése itt elsősorban az emberi megbocsátás és részvét formájában valósul meg, de az önzetlenség és a szeretet vagy szerelem éppen olyan hatalmas erőt képvisel. A regény kivételesen költői stílusa és a romantikus meseszövé, nyilván hozzájárult sikeréhez, amely ma is tart. A megérdemelt nagy siker érdekes ellenpéldája Eugene Sue 1842–43-ban írt és közzétett tárcaregénye, a *Párizs titkai*, amely a saját korában példátlan sikert aratott, de mára feledésbe merült. Sue regénye hasonló témát exponált: nála Rodolphe, egy áruhás jótévő száll le a társadalom nyomorgó és boldogtalan rétegeibe, koldusok, csavargók, parasztok és munkások közé, hogy megmentse őket. Hugo nyilvánvalóan és bizonyíthatóan ismerte ezt a regényt, ahogyan szinte mindenki abban a korban, és hatott is rá. Ő azonban költői stílusban alkotta meg a megváltó figura találkozását a társadalom elnyomottjaival, akik „megaláztak és megszorítottak” (Dosztojevszkij), de fő témává tette a megmentő útját a mélységekből a mások iránti részvét és segítség beteljesüléséig. Képes volt Jean Valjean életútját olyan negatív figurákkal is benépesíteni, akik kiemelik a küzdelem emberfeletti voltát. Ilyen Javert rendőrfelügyelő, aki nem bízik a volt fegyenc újjászületésében, és amikor szembesül tévedésével, öngyilkosságot követ el. Hasonlóan kártékony az intrikus Thénardier, aki vidéki kocsmárosból lesz bandita, s a párizsi alvilágban végzi, hogy csak néhányat említsünk a regény sok-sok szereplője közül. Hugo kivételes, romantikus stílusa a másik tényező, amely a regényt remekművé tette, eltérően Sue tárcaregényétől, amelynek a szövege nem bizonyult

időt állónak. Napjainkban rengeteg modern feldolgozás (film, tv-játék, musical és színdarab) bizonyítja, hogy *Nyomorultak* érvényes mondanivalója mindmáig hat és hirdeti az ember ember általi megváltásának vágyát.

Kilencvenhárom (1793)

Utolsó regényében Hugo újra elővette a forradalom és ellenforradalom témáját, amely már gyermekkorától kísértette, hiszen a családja már igen korán két táborra szakadt, és ő hosszú évtizedekig öröklődött az anyai (royalista) örökség és az apja által vállalt forradalmi szerep között. Útja végül, évtizedes fejlődés végén a republikánus nézetekhez vezette el őt, amelyek mellett élete végéig elkötelezte magát. A regény cselekménye Vendée-ban kezdődik, amely a forradalom elleni lázadás fészke, és éppen olyan politikailag ellentmondásos nézetek mozgatják a szereplőket, mint amilyeneket az író tapasztalt maga körül egész életében. Az egyik főhős, de Lantenac márki a régi nemesség leszármazottja és a forradalom ellensége, unokaöccse, a regény legidealizáltabb, szinte utópikus alakja forradalmár és életét adja eszméiért. Cimourdain, a kiugrott pap, Gauvain hajdani nevelője, aki a dogmatikus forradalmi felfogást képviseli, „a forradalom sötét oldalát”, Hugo szavaival élve, és aki megoldhatatlan konfliktusba keveredve dogmái és érzései között, a végkifejletben Gauvain halálára szavaz, de az ítélet végrehajtása után öngyilkosságot követ el.

A nép Gauvain mellett áll, aki egyértelműen pozitív hős, három árvát is megmentett, nagylelkűen szökné hagyta nagybátyját, és minden áldozatot vállal a jó ügyért: „A halálos ítélet hírére új moraj támadt: »– Ez sok! A mi jó, derék, ifjú parancsnokunk, az valóságos hős! Vicomte és mégis a köztársaság híve.« (...) És Cimourdain halálra meri ítélni! Miért? Mert megszabadított egy aggastyánt, ki három gyermeket mentett meg! Pap öl meg egy katonát!” Gauvain nézetei az igazságos társadalomról, a korabeli szocialista eszmékkal hangzanak egybe, munkát és művelődést kíván mindenki számára: „Nincs, nincs többé pária, nincs rabszolga, nincs gályarab, nincs elítélt!” Nem véletlen, hogy szavai a későbbi szocialista és kommunista mozgalmakra is nagy hatást gyakoroltak. Megdicsőülése azonban („...szeme túlvilági fényben ragyogott.” [ford. Aranyossy Pál, Budapest, Európa, 1973.]) őt is a földi megváltók közé sorolja, akik árvákat és szerencsétleneket mentenek meg, ő pedig még az életét is feláldozza egy igazságosabb jövőért a regény utolsó lapjain.

Zárszó helyett

Olyan univerzális zseni, „elemi természeti erő” esetében mint Victor Hugo, nyilvánvaló, hogy nem lehet feloldani az ellentmondásokat. Az ő végletek között mozgó alakját jobb teljes bizonyultságában elfogadni és tanulmányozni. Leegyszerűsíteni annyi lenne, mint meghamisítani, inkább ismét Nemes Nagy Ágnes szavait idézve: „A francia iskolakönyvek a 19. század enciklopédiájának nevezik. Elejétől végig a királyi hercegek születésétől a párizsi kommünig mindent megélt és megírt, végignyúlt a századon, mint egy folyton gyűrődő, alakuló hegy-lánc.” (*Előszó in Victor Hugo válogatott versei*. Fordította Nemes Nagy Ágnes, Budapest, [1955], Ifjúsági Könyvkiadó.) Victor Hugo, az Óceán-ember csakugyan a természet határtalan erőihez hasonló, hibáival és erényeivel együtt óriás.